

2. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в лексиконі сучасної української мови : монографія. – К. : Видавничий дім С. Бураго, 2008. 335 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-2>

НАЙМЕНУВАННЯ ОСІБ ЗА СПОРІДНЕНІСТЮ В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ АКТОВІЙ МОВІ XV – XVI СТ.

Дяченко Г. Г.

магістрантка

*Навчально-наукового інституту української філології
та соціальних комунікацій*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Вивчення писемних пам'яток надасть нам інформацію про державно-територіальний устрій України в XV – XVI ст., про соціальну структуру суспільства зазначеного періоду, а також дослідження історичних документів ділового стилю дасть змогу з'ясувати роль і функції староукраїнської мови для розвитку сучасної української мови, зокрема її ділового стилю [5]. У нашому дослідженні ми розглянемо найменування осіб за спорідненістю в актовій мові XV – XVI ст., що кваліфікуються за родовим поняттям, охоплюють назви осіб за спорідненістю такі лексеми: *сім'я, родина, рід*. Слово *родина* називає «групу людей, що складається з чоловіка, дружини, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я» [1, с. 1038]. Особу, яка перебуває з ким-небудь у кровній спорідненості, походить від спільних предків, називають *родичем* [1, с. 1038].

Серед назв осіб за родинною спорідненістю в актовій мові трапляються такі лексеми: *чоловік, жонька, жона, дружина, матка, батько, ω(т)ець, родителъ, дѣти, сынъ, дочька, братъ, братаничь, сестра* та ін.

Лексема *чоловік* уживається лише в передмові до грамот на позначення одруженої особи стосовно своєї дружини, однак у самому тексті грамот ужито лексему *мужь*: *я, хведка Пашикова...даровала есми своєю дв(б)рою волю мужа своє(з) пана Васи(л)я Хре(б)товича* [3, с. 49].

У заповітних грамотах зафіксовано такі лексеми: *дружина*, *син* та *родичі*, яким київський намісник Роман-Олізар Волчекевич заповідає своє рухоме і нерухоме майно [3, с. 26]. Згадано в документах і *Марину*, *дружину воєводи Олександра*, названу в грамоті *госпожою* [3, с. 84], яка разом з чоловіком дарують монастиреві в Нямці болото на Дністрі, що зветься Загорное, пасіку і щорічно по 12 бочок вина за своєю доброю волею для того, щоб надати допомогу монастирю. У монастирі мали правити літургію щонеділі за їхнє здоров'я і за пам'ять спочилих батьків. Марина названа в документах *благочестивою госпожою* [3, с. 84]. Найбільшим підтвердженням слів воєводи була їхня віра, віра їхніх дітей та інших людей, що служили при дворі та які названі в документальних актах. Згадано в грамотах *дружину Михула Андроника пані Марту* [3, с. 114]. Синонімічною до лексеми *дружина* є *жона*, *жонька*. Остання лексема може позначати родинні стосунки заміжня особа стосовно до свого чоловіка [1, с. 277].

На позначення дітей ужито такі лексеми: *дѣти*, *сынъ*, *до(ч)ка*, *чада*.

Лексема *дѣти* уживається як на позначення синів або дочок своїх батьків [1, с. 288]: *далъ тую третину земли церковную вѣшно и непорухомо и напередъ будучими Архимандриты нерухомо и дѣтемъ нашимъ и правнучатомъ нашимъ* [3, с. 31], так і на позначення усього народу (таке значення словниками не засвідчене).

Особу чоловічої статі стосовно своїх батьків називають *сином*. Лексему *сынъ* згадано на початку грамоти в її вступній частині, при цьому названо ім'я та прізвище сина: *я пани Настасья пана Родивона Чижевая исъ своимъ сином. паномъ Семеномъ Чижевичемъ били есмо челомъ* [3, с. 30]. У сучасних лексикографічних працях зафіксовано сім значень лексеми *син*, проте в актовій діловій мові вона вживається лише на позначення «особи чоловічої статі стосовно своїх батьків» [1, с. 1122]. Згадано в діловій актовій мові і *сына гсударева Романа* [3, с. 92]. Лексема *до(ч)ка* на позначення «особи жіночої статі стосовно своїх батьків» [1, с. 245] уживається в грамоті про пані Хведку Пашкову, яка є дочкою Духновича.

Уживаною в актовій мові є лексема *чада*, що має форми множини та позначає переважно дітей; однак словник фіксує цю лексему як жартівливе, проте варто не погодитися з цією стилістичною ремаркою, адже ділова мова не містить стилістичного забарвлення, тому можна робити висновок лише про архаїзацію лексеми, а не її стилістичний відтінок. Це слово має ще кілька сем, зокрема підданий, той, хто підлягає старшому (цареві, королю) [1, с. 1369].

На позначення дітей сина чи дочки ужито лексему *онуки* та зменшувально-пестливу лексему *внучатко* [1, с. 152], що в староукраїнській мові має теж пестливе забарвлення: *оунучата* [3, с. 94] – внуча: даруючи одному із своїх підданих два села за вірну службу, воєвода Ілля зазначає, що дає села *на вѣки. занужєє дали єсми жбу... єго и братіамъ єго и оунучатѡ(м) єго. и пр[аоу]нучато(м) єго* [3, с. 94], де вжито лексему *правнуча* – син або дочка внука чи внучки [1, с. 917], також ужито й лексему *правнучата* [3, с. 31].

На позначення одного з батьків ужито лексему *родитель*. Це слово функціонує в грамотах із означенням *почивийи*, тобто згадують померлих батьків у випадках, коли дарують на милість монастиря якусь нерухомість за те, щоб за батьками правилась божественна літургія. Так титуловані особи, вірячи в Бога, своїми діями і власним прикладом підтверджували свою віру.

Лексема *родитель* уживається й на позначення лише батька. Так, воєвода Петро підтверджує право Німецького монастиря на володіння озером Загорним, дане його батьком воєводою Олександром: *дали єсми, и потвердили, данна родителѣ нашою стого почившаго АлекЗандра воєводи* [3, с. 105]. На позначення матері в актовій мові функціонують лексеми: *матерь* і *матка*. У передмові до однієї з грамот, де йдеться про повернення слугі Швидригайла Ольгердовича Сенькові Хом'яку спадковий маєток його батька, ужито лексему *батько*, хоч у самій грамоті замість цієї лексеми ужито *очыноу* [3, с. 38]. Синонімічна в сучасній мові лексема *отець* має відтінок урочистості й уживається на позначення вищого духовенства: *ѡ(т)ецѣ митрополитѣ, ѡ(т)ецѣ наші король* [3, с. 63].

Старшим родичем по висхідній лінії з боку матері чи батька (звичайно старіший за діда, бабу) є *предок* ‘той, від кого веде початок рід’ [1, с. 920]. У документах згадано предків воєводи Петра, який підтверджує привілеї, дані його предками Молдовицькому монастиреві на право володіння циганськими сім'ями: *принєсли привиліє наші(х) пре(д)ко(в) прѣ(д) нами на потвержденіє що дали наші родителє* [3, с. 103]. Синонімічною до лексеми *пре(д)ки* є лексема *предци*: *и стороны свои наити ка(к) и наші пре(д)ци имѣл(и)* [3, с. 106] та *пращуратъ* [3, с. 83].

На позначення кровної спорідненості по другій лінії ужито лексему *дядко* – ‘брат матері або батька’: *панъ ивашко дядко дѣтєи князя юрьєвихъ* [3, с. 40]. Дядька по материній лінії називають *вуйком*, який в

сучасній мові є діалектизм: *принесли привиліє великое. Що имаю(т) ѿ(т) оуика нашого покоиника Стефана воєводи* [3, с. 110].

На позначення сина стосовно до інших дітей одних батьків уживається лексема *братъ*. У грамотах трапляється сполучення апелятива з антропонімом на позначення *брата князя Юрія Михайловича – Андрія* [3, с. 32]. *Пань Шефул Жумъ татевичъ* мав *брата пана мындру* [3, с. 92].

В актовій мові лексему *братаничъ* ужито з антропонімом на позначення імені та прізвища та з апелятивом *пань оле(х)но чжус* [3, с. 67] та має значення ‘двоюрідний брат’.

Лексему *сестра* ужито на позначення дочки стосовно до інших дітей того самого батька чи матері. *Пахарнічела Сіма мав сестру Аннушку* [3, с. 130]. В одній із грамот серед родичів Івана Шушмана згадано сестер на ім’я *Магда і Мара* [3, с. 127].

Отже, лексика на позначення родинних стосунків активно функціонує в діловій мові XV – XVI ст. На позначення осіб чоловічої статі функціонують такі лексеми: *мужъ, синъ, родитель, оунукъ, племинникъ, предок, братъ, дяко, оуикою* Лексема *отець* на позначення родинних стосунків у староукраїнській мові не вживалася, лише на позначення титулованих осіб та духовенства.

На позначення осіб жіночої статі уживаються такі лексеми: *жона, матеръ, сестра, дочька*. Більшість апелятивів уживаються з антропонімними компонентами на позначення імені чи прізвища особи.

Лексеми *дід, баба* в діловій мові не зафіксовані. На позначення зачинателів роду ужито лексеми *предокъ, предци, пращуръ*; молоде покоління названо *дѣти, чадю, нащадок*. Назви осіб, які трапляються в документах, є або спадкодавцями, дарувальниками або спадкоємцями відповідного майна.

Отже, актова ділова мова має розгалужену систему документів: акти, протоколи, грамоти, офіційні листи очільників держав, судові документи (рішення, судові вирокі), метрики, промови керівників держав, угоди між державами та окремими власниками маєтків, монастирів, сіл, іншого нерухомого майна. Загальна кількість дібраних із грамот лексем 128 одиниць. Зокрема, ЛСГ «Найменування осіб за спорідненістю» охоплює 26 назв, що дорівнює 20, 3%. Широко функціонують в досліджуваному джерелі назви осіб за спорідненістю та свояцтвом, що не залежить від станової належності осіб, що й слугуватимуть подальшим дослідженням наукових студій.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Пешак М. М. Типи українських грамот XIV ст. та їх стилістичні особливості. *Мовознавство*. 1970. № 6. С. 58–65.
3. Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1965. 163 с.
4. Сухомлин І. Д. Питання становлення структури особових власних назв на основі народної антропонімічної системи української мови (За матеріалами пам'яток XIV–XVII ст. *Українська лексика*. Відп. ред. В. С. Ващенко. Дніпропетровськ : ДДУ, 1973. С. 3–19.
5. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI–початку XVII ст. (на матеріалі Львівського Ставропігіївського братства). Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 164 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-3>

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВЕЛИКОГО / МАЛОГО ЗАГАЛЬНОГО РОЗМІРУ (НА ПРИКЛАДІ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Клак О. С.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Прикметники на позначення розміру (параметричні прикметники) об'єднують у єдину лексико-семантичну групу на основі інтегрального компонента «розмір фізичних об'єктів». Ця мікросистема неодноразово була об'єктом аналізу в науковій літературі на матеріалі різних мов (Н. Береговенко, Н. Векуа, А. Висоцький, Н. Дідух, А. Журинський, Т. Линник, М. Петришин, Г. Шипіцина тощо), проте актуальним є дослідження функціонування її конститuentів у художньому тексті, де вони часто виходять за межі своєї лексико-семантичної групи.

Лексична структура параметричних прикметників у драматичних творах Лесі Українки представлена одиницями, які формують окремі